

& φιλοσοφία οικονομικά

I. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΩΣ ΑΞΕΣΟΥΑΡ

Στις σοβαρές στρατιωτικές σχολές, π.χ. στο West Point και στο Sundhurst, οι εκκολαπτόμενοι αξιωματικοί, πέραν των πολεμικών τεχνών και των μαθημάτων στρατηγικής, βαλλιστικής, πολεμικής τεχνολογίας κ.λπ., μαθαίνουν και «καλούς τρόπους». Όχι βέβαια επειδή θα τους χρειαστούν «καλοί τρόποι» στα πεδία των μαχών ή τη στιγμή που εκτοξεύουν συστάδα πυραύλων εναντίον ένοπλων και αμάχων, αλλά επειδή η γνώση του *savoir vivre* θεωρείται απαραίτητη, έτσι ώστε ένας νέος αξιωματικός να μπορεί να παραστεί σε δείπνο στο Προεδρικό Μέγαρο, στο Παλάτι, στα σπίτια της «καλής κοινωνίας»...¹

Κακά τα ψέμματα, αναγνώστη. Στην καλύτερη περίπτωση, η διδασκαλία της φιλοσοφίας είναι για τον χώρο της οικονομικής επιστήμης ό,τι περίπου η μύηση στους «καλούς τρόπους» για τις στρατιωτικές σχολές: μια δοκιμασία που δάσκαλοι και σπουδαστές θεωρούν ότι δεν έχει καμία σχέση με αυτό καθαυτό το αντικείμενό τους, και την οποία «φρίσσανται» επειδή ίσως τους βοηθά στην ανάπτυξη μιας πιο ολοκληρωμένης προσωπικότητας. Κάτι ανάλογο με τα γαλλικά και το πιάνο μιας κοπέλας που την προετοιμάζει η πατριарχική οικογένεια για τον καλό γάμο.

Ακόμα όμως και αυτή η ανοχή στη φιλοσοφία εκ μέρους οικονομικών τμημάτων φθίνει γοργά. Τα περισσότερα τμήματα οικονομικών επιστημών έχουν πλέον «απελευθερωθεί» από τέτοιες «προκαταλήψεις» περί του παιδευτικού ρόλου της φιλοσοφίας. Ίσως για καλό. Από τη στιγμή που δεν θεωρούν ότι η φιλοσοφία αφορά την καρδιά της οικονομικής σκέψης, ίσως είναι καλύτερα που την εξοστρακίζουν πλήρως. Πιο τίμιο. Δεν είμαι καθόλου σίγουρος ότι ένα εισαγωγικό μάθημα στον Πλάτωνα και τον Russell το οποίο όλοι περιφρονούν θα άλλαζε ιδιαίτερα τη συμπεριφορά του απόφοιτου που ξημεροβραδιάζεται με στόχο τα δυσθεώρητα μπόνους της πιάτσας, δομώντας ομόλογο.

Πόσο διαφορετικά φαίνονταν τα πράγματα τον 19ο αιώνα, τότε που, όσοι ασχολούνταν με τα οικονομικά, τα αντιμετώπιζαν ως παρακλάδι της φιλοσοφίας. Από το 1982 έχω εργαστεί σε αρκετά οικονομικά τμήματα. Όπου βρισκόμουν, επιχειρηματολογούσα υπέρ της ένταξης φιλοσοφικών μαθημάτων στον πυρήνα της οικονομικής παιδείας. Παντού με αντιμετώπιζαν ευγενικά αλλά με σκεπτικισμό. Κάποιοι συνάδελφοι θεωρούσαν ότι είναι πράγματι καλό να μαθαίνουν οι φοιτητές μας και ολίγη φιλοσοφία (κάτι ανάλογο των «καλών τρόπων» στις στρατιωτικές σχολές). Άλλοι, οι πιο ειλικρινείς, με αντιμετώπιζαν σαν να τους είχα προτείνει να εισαγάγουμε μαθήματα... καλλιγραφίας. Σχεδόν κανείς δεν αποδεχόταν την ιδέα της εμφύτευσης της φιλοσοφικής παιδείας στον πυρήνα της οικονομικής σκέψης.

Από μια άποψη πρόκειται για αναμενόμενη αντίδραση: Η οικονομική σκέψη, από τα τέλη του 19ου αιώνα, έχει πείσει τον... εαυτό της πως είναι πλέον αυτόνομη. Πως δεν έχει ανάγκη κανέναν στην προσπάθειά της να κατανοήσει τη λειτουργία των κοινωνιών της αγοράς: ούτε την ιστορία ούτε τη φιλοσοφία (περί κοινωνιολογίας, ανθρωπολογίας και ψυχολογίας ούτε λόγος να γίνεται).

Θα μου πείτε: Μα είναι δυνατόν το σινάφι σας να θεωρεί άνευ σημασίας την ιστορία και τη φιλοσοφία; Δεν τη θεωρεί άνευ σημασίας. Απλώς το σινάφι μας θεωρεί ότι, ενώ οι φιλόσοφοι και οι ιστορικοί δεν έχουν τίποτα σπουδαίο να διδάξουν (ως προς τον τρόπο σκέψης) στους οικονομολόγους, οι οικονομολόγοι διαθέτουν την καλύτερη συνταγή τόσο όσον αφορά την ουσία της φιλοσοφίας (τη μελέτη του Ορθού Λόγου) όσο και ως προς την κατανόηση των ιστορικών γεγονότων που έπλυσαν τη σημερινή κοινωνία. Κάποιοι, μάλιστα, θεωρούν ότι έχουν ιερή υποχρέωση να διαφυλάξουν την οικονομική μέθοδο από τη σύγχυση που φέρνει στον νου των νέων οικονομολόγων η φιλοσοφία ενός Hegel, ενός Heidegger ή ενός Wittgenstein. Θεωρούν ότι αυτή την καθαρή μέθοδο, που προέκυψε μετά τον εξοστρακισμό της φιλοσοφίας από τα οικονομικά, έχουν καθήκον να την εξαγάγουν στις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες. Πρόκειται για μια διάθεση κάπου μεταξύ του αποστολικού-ευαγγελιστικού και του ιμπεριαλιστικού (ένας συνδυασμός καταξιωμένος άλλωστε από την ευρωπαϊκή και την αμερικανική ιστορία).

Πρόκειται για αυθάδεια; Ή μήπως για ειλικρίνεια ενός κλάδου των κοινωνικών επιστημών που ξεπέρασε τους υπόλοιπους και που τώρα πλέον τους υποτάσσει λόγω της αδιαμφισβήτητης ανωτερότητάς του; Ίσως ακούγεται τραβηγμένο. Δεν είναι όμως: Η συντριπτική πλειονότητα των οικονο-

μολόγων πιστεύουν το δεύτερο. Πιστεύουν ακράδαντα στην *αυτονομία* της οικονομικής μεθόδου από τη φιλοσοφία και την ιστορία. Είναι πεπεισμένοι ότι τα οικονομικά αποτελούν πλέον, ιδίως μετά την ανάπτυξη της θεωρίας παιγνίων, τη *μοναδική* επιστημονική βάση πάνω στην οποία πρέπει να θεμελιώνονται όχι μόνον όλες οι υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες αλλά και η φιλοσοφία (τουλάχιστον η ηθική και η πολιτική φιλοσοφία).

Πράγματι, δεν είναι καθόλου λίγοι οι οικονομολόγοι οι οποίοι εξάγουν την «οικονομική μέθοδο» στη φιλοσοφία, στην οικονομική ιστορία, στην κοινωνιολογία, στην ανθρωπολογία, στο δίκαιο και στην ψυχολογία. Ορμώμενοι από μια συγκινητική πίστη στην ικανότητα της οικονομικής ανάλυσης να δια φωτίζει τα πάντα, χωρίς βοήθεια από κανέναν, διαβάζουν ιστορία για να αποδείξουν ότι η κατανόησή της εξασφαλίζεται από την εφαρμογή της *δικής τους* μεθόδου· εντρυφούν στις σχέσεις μεταξύ των φύλων για να αναδείξουν τον προοδευτισμό της ίδιας μεθόδου· επαναπροσδιορίζουν το *Κοινωνικό συμβόλαιο* του Rousseau για να πείσουν για την ικανότητα των οικονομικών να θεμελιώνουν σε στέρεη επιστημονική βάση αυτά στα οποία ο γάλλος φιλόσοφος είχε οδηγηθεί ενστικτώδως· επανεξετάζουν την κατηγορική προσταγή του Kant με μοναδικό στόχο να αποδείξουν ότι μπορεί να οικοδομηθεί πάνω στα δικά τους οικονομικά αξιώματα.

Τίποτα απ' όλα αυτά δεν θα ήταν μεμπτό, αν επρόκειτο για μια αμφίδρομη διαδικασία. Για έναν *διάλογο* μεταξύ της οικονομικής μεθόδου και του Rousseau ή του Kant. Δυστυχώς, η εξαγωγή της οικονομικής μεθόδου στη φιλοσοφία και τις κοινωνικές επιστήμες γίνεται με τρόπο που θυμίζει μονόλογο· μονόλογο ανάλογο με εκείνον που, σύμφωνα με τον Foucault, προσπάθησε (μάταια) να επιβάλει ο νεωτεριστικός Λόγος στο Παράλογο. Ακόμα και οι πιο ρατσιστές ευρωπαίοι αποικιοκράτες *κάτι* πήραν από τις χώρες στις οποίες υπηρέτησαν. Η οικονομική μέθοδος όμως δεν παίρνει ποτέ τίποτα από τα φιλοσοφικά και κοινωνικά πεδία στα οποία συνεχώς επεκτείνεται. Πρόκειται για μοναδικό φαινόμενο στην ιστορία του... ιμπεριαλισμού.

Σε τι οφείλεται αυτή η περικήραξη, αυτή η αυτονομία; Ας αφήσουμε το ερώτημα να αιωρείται, προς το παρόν. Η απάντηση σίγουρα σχετίζεται με κάποια εξελικτική διαδικασία που εμφυσά *κοινωνική ισχύ* στην οικονομική μέθοδο, οδηγώντας έτσι στην ανάπτυξη ισχυρών αντιστάσεων εναντίον ενός πραγματικού διαλόγου με τη φιλοσοφία και τις κοινωνικές επιστήμες.² Σε αυτό το σημείο θέλω να τονίσω την ύπαρξη και την ισχύ αυτών των αντιστάσεων.

Πριν από πολλά χρόνια, γνωστός αμερικανός οικονομολόγος, αφού άκουσε την παραπάνω άποψή μου, ότι η φιλοσοφία πρέπει να επιστρέψει στον πυρήνα της οικονομικής σκέψης, μου απάντησε μεταξύ αστείου και σοβαρού: «Όταν ακούω συνάδελφο οικονομολόγο να χρησιμοποιεί τη λέξη "φιλοσοφία", κάνω ό,τι και ο Goering όταν άκουγε τη λέξη "κοιλοτύρα": ψάχνω το περίστροφό μου!». Το επίκεντρό του ήταν ότι η φιλοσοφία όχι μόνο δεν βοηθά αλλά κάνει κακό. Ότι αποσπά την προσοχή των οικονομολόγων από το αντικείμενο της δουλειάς τους, που είναι η επιστημονική μελέτη των κοινωνικών και των οικονομικών φαινομένων, και μαγαρίζει τη σκέψη τους με ανούσιες ανησυχίες και φιλοσοφικές προκαταλήψεις. Το πιο ενδιαφέρον είναι ότι ο συγκεκριμένος συνάδελφος είναι όχι μόνο φτασμένος οικονομολόγος αλλά και σοβαρός διανοούμενος, με πολλές δημοσιεύσεις στο μεταίχμιο οικονομικών και φιλοσοφίας!

Θυμάμαι ότι προσπάθησα να τον φέρω σε δύσκολη θέση, ρωτώντας τον αν είναι δυνατόν να επιχειρηματολογήσει πειστικά πως η φιλοσοφία είναι άχρηστη για τα οικονομικά στη βάση καθαρά επιστημονικών επιχειρημάτων και χωρίς να κάνει χρήση φιλοσοφικών εννοιών. Η απάντησή του ήταν ανένδοτη: «Δεν με ενδιαφέρει να πείσω κανέναν. Πράγματι, αν ήθελα να σε πείσω, θα χρειαζόμουν τη φιλοσοφία. Νομίζω όμως ότι η αξία της επιστημονικής δουλειάς του οικονομολόγου πρέπει να μιλάει από μόνη της, χωρίς φιλοσοφικά επιχειρήματα. Γι' αυτό μπορώ να αγνοήσω τη φιλοσοφία και απλώς να ασχολούμαι με την επιστήμη μου. Ακριβώς αυτό είναι που θέλω να μάθω και στους φοιτητές μου. Δεν θέλω να ασχολούνται με το νόημα της ζωής. Ούτε με την απόδειξη ότι... υπάρχουν. Δεν είναι δική τους δουλειά να κρίνουν το πώς θα έπρεπε να είναι ο κόσμος. Είναι επικίνδυνες ενασχολήσεις αυτές για όσους είναι ταγμένοι να τον περιγράφουν. Αντικειμενικά. Επιστημονικά».

Έτσι έχουν τα πράγματα, αναγνώστη, στους διαδρόμους των καλών οικονομικών τμημάτων ανά τον κόσμο: Η φιλοσοφία αντιμετωπίζεται είτε (α) ως «τα γαλλικά και το πιάνο» των φοιτητών οικονομικών (που έχουν την πολυτέλεια να παίζουν σε καλά πανεπιστήμια με παράδοση στη φιλελεύθερη διαπαιδαγώγηση και μια ευρεία γκάμα μαθημάτων «άσχετων» προς τη μείζονα κατεύθυνση), είτε (β) ως μια ενασχόληση που προκαλεί σύγχυση στο μυαλό των οικονομολόγων και που καλό είναι να αποφεύγεται, τουλάχιστον έως ότου οι φοιτητές εκπαιδευτούν καλά στην οικονομική επιστήμη, έτσι ώστε να διαθέτουν αντιστάσεις απέναντι σε «καλαρούς» τρόπους σκέψης. Αντίθετα, τα οικονομικά παρουσιάζονται ως η αντικειμενική προσάθεια να περιγραφούν τα οικονομικά δεδομένα, έτσι, χωρίς δεοντολογικές κρίσεις.

II. Ο ΔΡΟΜΟΣ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

Έστω ότι συμφωνούμε με τον αμερικανό συνάδελφο που παραπάνω μας είπε ότι η φιλοσοφία *επιβαρύνει* (αντί να βοηθά) τον οικονομολόγο, του οποίου η δουλειά έχει αξία που πρέπει να «μιλάει μόνη της». Τα λόγια μου θύμισαν τον Primo Levi, ο οποίος, μέσα στη μαυρίλα του αζιτισμού, έπεσε με τα μούτρα στη Χημεία, όχι μόνο για να αφαιρείται από τα έκτροπα που συνέβαιναν γύρω του, αλλά και ως μια μορφή αντίστασης: επειδή, όπως έγραψε ο ίδιος, η αποκάλυψη της αντικειμενικής, επιστημονικής αλήθειας αποτελεί μια έκφραση *αυθεντικής ελευθερίας*: μιας ελευθερίας που υπερβαίνει τις ιδεολογικές ή φιλοσοφικές μας προκαταλήψεις, καθώς αντικατοπτρίζει τη δομή ενός κόσμου ανεξάρτητου από την ανθρώπινη βούληση.

Αυτή η φράση του Levi με συγκινεί και την ενστερνίζομαι απόλυτα. Είμαι σίγουρος ότι και ο αμερικανός συνάδελφός μου εννοούσε κάτι ανάλογο για την ενασχόληση με τα οικονομικά. Όπως ο Levi πάσχιζε για την ελευθερία μέσω της επιστήμης, και όχι μέσω της φιλοσοφίας, έτσι και ένας οικονομολόγος μπορεί να φιλοδοξεί να απελευθερωθεί μέσω των οικονομικών των ερευνών, χωρίς να πρέπει να εντρυφήσει στον Quine ή στον Nietzsche.

Εκ πρώτης όψεως, βεβαίως, φαντάζει αδύνατη μια τέτοια φιλοδοξία για έναν οικονομολόγο: Σε αντίθεση με τη δουλειά του χημικού, η οποία ελευθερία εκλύεται από την επιστημονική δουλειά του οικονομολόγου είναι *καταδικασμένη* να αντανάκλα έναν κόσμο που δημιουργεί η ανθρώπινη βούληση. Χωρίς αυτή δεν υπάρχει οικονομικό φαινόμενο προς μελέτη. Άρα;

Το παιχνίδι δεν είναι εντελώς χαμένο. Ο οικονομολόγος μπορεί ακόμα να φιλοδοξεί, σαν τον Levi, μια μορφή αυθεντικής ελευθερίας, εκπορευόμενη από την αποκάλυψη μιας πραγματικότητας για την οικονομία που έως εκείνη τη στιγμή κρατιόταν καλά κρυμμένη, όμηρος του «κοινού νου». Για να τα καταφέρει όμως, ο οικονομολόγος πρέπει να διαλέξει μεταξύ δύο εντελώς διαφορετικών δρόμων:

Ο ένας δρόμος οδηγεί σε οικονομική θεωρία που προσπαθεί να αντικατοπτρίσει τη δομή ενός *κοινωνικού* κόσμου όπου η ανθρώπινη βούληση είναι και αυτή μέρος της προς μελέτη δομής: ένα από τα υποπροϊόντα του προς μελέτη φαινομένου. Όποιος επιλέξει αυτόν τον δρόμο πρέπει, με το ξεκίνημα, να ενδιαφερθεί για τη φιλοσοφική διάσταση της ανθρώπινης βούλησης, για την αμφίδρομη σχέση μεταξύ της δομής του κοινωνικού κόσμου και της βούλησης των ανθρώπων, για τη σημασία της ψυχολογίας τόσο της μάζας όσο και του ατόμου. Επιπλέον πρέπει να αποδεχθεί την *Απροσδιοριστία* της θεωρίας του ως κάτι το επιθυμητό: να ενστερνιστεί ένα ανοικτό ερμηνευτικό σύστημα, το οποίο περιγράφει και εξηγεί χωρίς να «προβλέπει» το παρόν ως τη «μοναδική ισορροπία» του κοινωνικού κόσμου. Βλέπεις, αναγνώστη, αντίθετα με τον Levi, ο οποίος δεν είχε λόγο να ανησυχεί για το τι πίστευαν οι χημικές ενώσεις του για τις θεωρίες του, ο κοινωνικός επιστήμονας δεν μπορεί παρά να προσεγγίσει τις θεωρίες του ως μέρος του φαινομένου που μελετά. Ο άλλος δρόμος, εκείνος που επιλέγει η κυρίαρχη οικονομική σχολή σκέψης, διαφέρει πολύ. Οδηγεί σε άλλου τύπου οικονομική θεωρία. Σε θεωρία που προσπαθεί να αντικατοπτρίσει τη δομή ενός *κοινωνικού* κόσμου όπου η ανθρώπινη βούληση εξηγεί την κοινωνική δομή *χωρίς να εξηγείται από αυτή*: η βούλησή μας, αντί να είναι ένα από τα υποπροϊόντα της δομής, διατηρεί τόσοι βαθμούς ελευθερίας όσους χρειάζεται ώστε η οικονομική θεωρία να αποκαλύπτει έναν κόσμο *ανεξάρτητο από την όποια διαδικασία είναι υπεύθυνη για τη γένεση της βούλησής μας*. Αν

αυτό είναι εφικτό, τότε η δουλειά του οικονομολόγου ίσως να μην διαφέρει ουσιαστικά από εκείνη του χημικού.

Η επιλογή του ενός από τους δύο δρόμους έχει τελικά τεράστια σημασία όσον αφορά, μεταξύ άλλων, τη σχέση οικονομικών και φιλοσοφίας. Ο πρώτος δρόμος δεν περπατιέται χωρίς πάντρεμα των οικονομικών και της φιλοσοφίας. Ο δεύτερος δεν προσεγγίζεται καν, παρά μόνο αφού η ανθρώπινη βούληση βγει εκτός της θεωρίας. Μπορεί να εξελισσεται στη βάση κάποιου δαρβινικού μηχανισμού και να επηρεάζεται ακόμα από την κοινωνική δομή, αλλά δεν μπορεί η βούληση να αποτελεί μέρος της δομής. Αν έστω και για ένα κλάσμα του δευτερολέπτου αποτελέσει μέρος της, τότε ο δεύτερος δρόμος συγκλίνει με τον πρώτο και η φιλοσοφία ξαναμπαίνει στο ερμηνευτικό παιχνίδι. Γιατί είναι αυτό «κακό»; Γιατί φοβίζει τόσο τους οικονομολόγους; Για δύο λόγους:

Πρώτον, γιατί όποιος επιλέξει τον πρώτο δρόμο επιλέγει να αποδεχθεί τη ριζική *Απροσδιοριστία* της οικονομικής επιστήμης. Δεύτερον, επειδή οι οικονομολόγοι, αν γνωρίζουν κάτι καλά, αυτό δεν είναι άλλο από την αξία του... μονοπωλίου. Δεν βλέπουν λοιπόν τον λόγο να ακολουθήσουν τον πρώτο δρόμο (τον οποίο πρέπει να μοιράζονται με φιλοσόφους, κοινωνιολόγους, ψυχολόγους και άλλους περιέργους και προβληματικούς τύπους) όταν ο δεύτερος τους εξασφαλίζει μονοπωλιακή ισχύ απέναντι σε «ανταγωνιστικές» κοινωνικές επιστήμες.

Τίποτα από τα παραπάνω δεν απαντά στο ερώτημα: Καλά, και πώς κατάφεραν αυτή την επιλογή, του αυστηρού εξοστρακισμού της φιλοσοφίας από τα οικονομικά –του δεύτερου δρόμου– να την επιβάλουν με τέτοια καθολική επιτυχία σε όλα σχεδόν τα πανεπιστήμια του κόσμου; Πρόκειται για μεγάλο ερώτημα, στο οποίο προσπαθούν να απαντήσουν παρακάτω ο Ευκλείδης Τσακαλώτος και ο Γεώργιος Κριμπίδας.

III. Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Οι οικονομολόγοι παραδέχονται ότι η επιστήμη τους στηρίζεται σε μια σειρά από φιλοσοφικά θεμέλια. Πρόκειται για τον *μεθοδολογικό ατομικισμό*, τον *εργαλειακό ορθολογισμό*, την προσήλωσή στην *ελευθερία* ως την υπέρτατη αξία μιας καλής καγαθής κοινωνίας και τη *σημασία της αβεβαιότητας* στην κοινωνική ζωή. Αυτή η παραδοχή συνάδει όμως πλήρως με τον εξοστρακισμό της φιλοσοφίας από τον πυρήνα της οικονομικής σκέψης για έναν απλό λόγο: Επειδή οι οικονομολόγοι θεωρούν (κι ως μην το λένε δυνατά, από ευγένεια ως επί το πλείστον) ότι *δεν* χρειάζονται τη βοήθεια των φιλοσόφων για να κατανοήσουν και να χρησιμοποιήσουν αυτά τα θεμέλια. Πιστεύουν ότι μπορούν και μόνοι τους. Ας ρίξουμε μια σύντομη ματιά στο καθένα:

Μεθοδολογικός ατομικισμός

Ένας καλός ωρολογοποιός, αντιμετώπος με ένα μηχανικό ρολόι που δεν το γνωρίζει, θα εφαρμόσει την αναλυτική-συνθετική μέθοδο μελέτης του: θα πάρει ένα κατασβιδάκι, θα το «διαλύσει» στα εξ'ων συστατικά, και μετά, αν καταφέρει να το ξανασυναρμολογήσει χωρίς να του περισσέψει τίποτα και το ρολόι δουλέψει, τότε θα έχει καταλάβει πλήρως τη δομή και τη λειτουργία του. Έτσι και ο μεθοδολογικός ατομικιστής. Προσπαθεί να «αναλύσει» την κοινωνία στα εξ'ων συστατικά, δηλαδή στα άτομα, με σκοπό να κατανοήσει ένα προς ένα· ανεξάρτητα το ένα από το άλλο· να διατυπώσει θεωρίες για το πώς συμπεριφέρεται το καθένα ξεχωριστά· και μετά, αν καταφέρει να ξανασυναρμολογήσει την «κοινωνία» αυτή, συναθροίζοντας τις συμπεριφορικές προβλέψεις στις οποίες οδηγήθηκε από το θεωρητικό υπόδειγμα του κάθε ατόμου, δημιουργώντας μια μακρο-θεωρία για το κοινωνικό σύνολο, τότε θα έχει καταλάβει πλήρως τη δομή και τη λειτουργία του.

Εργαλειακός ορθολογισμός

Εν αρχή ην ο Λόγος... Πράγματι, στο ξεκίνημα κάθε οικονομικού εγχειριδίου ο αναγνώστης θα βρει, σε πολύ λίγες σελίδες, έναν πλήρη ορισμό του ορθολογισμού. Αρχικά ορίζεται η βούληση του ατόμου ως οι προτιμήσεις του μεταξύ εναλλακτικών «αποτελεσμάτων». Πρόκειται για την αποφασιστική επιλογή του «δρόμου προς την αλήθεια» που περιέγραφα στην προηγούμενη ενότητα. Οι προτιμήσεις αυτές, όπως περίπου τα πάθη του Ηume, θεωρούνται η πηγή των δράσεων. Η ικανοποίησή τους μεταφράζεται σε «ωφέλεια», που ορίζεται ως ο μοναδικός σκοπός του ατόμου. Μάλι-

στα ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα εξαφανίστηκε και το τελευταίο πηγήμα ψυχολογικού ή ηθικού χαρακτηριστικού αυτών των ωφελιών: Όταν λέμε ότι «ένα μήλο σου δίνει περισσότερη ωφέλεια από ένα ακλάδι», η φράση αυτή σημαίνει ότι θα επιλέξεις το μήλο και απολύτως τίποτα άλλο (π.χ. μπορεί να το φας και να μην νιώσεις καμία ικανοποίηση ή να εκστασιαστείς – η ψυχολογική πληροφόρηση έχει εκμηδενιστεί).

Όσο για τον ορθολογισμό, αυτός έχει πάρει μια παντελώς μηχανιστική ή εργαλειακή μορφή. Δεν είναι παρά ένα εργαλείο (εξού και *εργαλειακός ορθολογισμός*): ένας δούλος· ένας υπολογιστής ο οποίος, στη βάση της διαθέσιμης πληροφόρησης για τους ισχύοντες περιορισμούς και τα προσδοκώμενα οφέλη, εξυπηρετεί τις δεδομένες προτιμήσεις επιλεγόντας τις κατάλληλες δράσεις.

Σε αυτό το υπόδειγμα ορθολογικής επιλογής, τον λεγόμενο και homo economicus, διακρίνουμε έναν «άνθρωπο» που θέλει αυτό που επιλέγει και επιλέγει αυτό που θέλει· έναν τύπο ατόμου που ποτέ δεν μπορεί να αντισταθεί στην παραμικρή ευκαιρία αύξησης της καθαρής μέσης ωφελειάς του· ένα «αυτόματον» με άπειρη υπολογιστική ικανότητα και απολύτως καμία δυνατότητα να «κρίνει», να γελάει, να κρατά τον λόγο του χωρίς κανέναν λόγο...

Ελευθερία

Δεν θα αμφισβητήσω ούτε μια στιγμή ότι η ελευθερία αποτελεί το υπέρτατο αγαθό. Το μοναδικό κοινωνικό αγαθό για το οποίο αξίζει ακόμα και να θυσιάσει τη ζωή του κανείς. Πώς ορίζεται όμως από την κυρίαρχη οικονομική σχολή; Ορίζεται ως η απουσία περιορισμών ή παρεμβάσεων από άλλους. Καμία αντίρρηση. Οι περιορισμοί μάς σκλαβώνουν. Είτε παίρνουν τη μορφή τοίχων γύρω μας είτε παίρνουν τη μορφή διακρίσεων σε βάρος μας λόγω του χρώματος του δέρματος ή του φύλου μας, μας εγκλωβίζουν σε ένα πλέγμα φυσικών και ψυχολογικών αλυσίδων που μας μειώνει ως άτομα και μας αποξενώνει από τη «φύση» μας.

Αβεβαιότητα

Ζούμε σε μια εποχή επιθετικής εμπορευματοποίησης που συνεχώς αναδεικνύει πρωτοφανείς ανισότητες. Πώς εξηγούνται; Πώς νομιμοποιούνται; Η απάντηση των οικονομολόγων βασίζεται στην έννοια της αβεβαιότητας και του ρίσκου. Κάποιοι επιχειρηματίες παίρνουν πάνω τους το ζήτημα. Ξεκινούν, όπως άλλοτε οι μεγάλοι θαλασσοπόροι, σε ένα ταξίδι που τους φέρνει αντιμετώπους με τον αδυσώπητο ωκεανό της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, του οποίου τα κύματα απειλούν να τους καταπιούν ανά πάσα στιγμή. Όποιο από αυτούς τα καταφέρουν και γυρίσουν στο λιμάνι αλώβητοι, πλουτίζουν όπως ακριβώς τους πρέπει. Όσοι χάνονται στα σκούρα μπλε βάθη της θάλασσας ξεχνιούνται. Αυτή η ίδια αβεβαιότητα καθιστά αδύνατο τον όποιο συλλογικό σχεδιασμό μιας οικονομικής και κοινωνικής ζωής που εκμεταλλεύεται τις ευκαιρίες δημιουργίας πλούτου. Αν εμείς οι ίδιοι είμαστε αβεβαιοί για το τι θέλουμε (όπως πράγματι είμαστε), πώς μπορεί να γνωρίζει το κράτος τι ζητάμε; Ακόμα και το πιο αποτελεσματικό και αδιάφθορο κράτος δεν μπορεί να παρακάμψει το γλυκό μυστήριο της αβεβαιότητας που προκαλεί η συνεχής γέννηση νέων προτιμήσεων και τεχνολογιών.

Αν πράγματι οι οικονομολόγοι δεν χρειάζονται βοήθεια από τη φιλοσοφία στη «διαχείριση» των παραπάνω εννοιών, τότε ίσως ο εξοστρακισμός της φιλοσοφίας να μπορεί να διατηρηθεί. Να έχει λογική. Κρίνε μόνη σου. Ως προς τον μεθοδολογικό ατομικισμό, για παράδειγμα, πιστεύεις ότι είναι δυνατόν να κατανοηθεί ικανοποιητικά το κάθε άτομο *ανεξάρτητα* από το κοινωνικό σύνολο στο οποίο εντάσσεται (όπως μπορεί να κατανοηθεί η κάθε ροδέλα και το κάθε ελατήριο ενός μηχανικού ρολογιού ανεξάρτητα από το όλον ρολόι); Πιστεύεις ότι μια ορθολογίστρια είναι καταδικασμένη να εξυπηρετεί δουλικά κάποιες συνεπώς καταταγμένες προτιμήσεις; Θεωρείς ότι η ελευθερία είναι εξασφαλισμένη όταν δεν έχουμε εξωγενείς περιορισμούς; Βρίσκεις ικανοποιητικό τον τρόπο με τον οποίο ορίζει η οικονομική θεωρία την αβεβαιότητα;

Αν απαντήσεις αρνητικά έστω και σε μία από τις παραπάνω ερωτήσεις, τότε de facto συμφωνείς ότι η φιλοσοφία αντιστέκεται στην προσπάθεια των οικονομολόγων να την εξοστρακίσουν. Προς το παρόν θα

σε αφήσω με το γνωστό σχετικό ταίπατο του Bertrand Russell, που έγραφε: «Όσοι αγνοούν τις φιλοσοφικές διαστάσεις της σκέψης τους και των πράξεών τους είναι καταδικασμένοι στις προκαταλήψεις που παράγει ο “κοινός νους”, και στην αναπαραγωγή τετριμμένων λαθών τα οποία παράγουν η εποχή και το έθνος τους».

IV. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΟΣ

Στο αμέσως επόμενο άρθρο χρησιμοποιώ έναν ψευδο-πλατωνικό διάλογο για να αναδείξω πιο άμεσα τις φιλοσοφικές αδυναμίες της οικονομικής προσέγγισης στον ορθολογισμό και την ελευθερία. Σε ένα ξεχωριστό άρθρο, με τίτλο «Το προπατορικό αμάρτημα υπό το πρίσμα της θεωρίας παιγνίων» επεκτείνω τη συζήτηση περί ορθολογισμού, θέτοντας στο μικροσκόπιο την έννοια της αβεβαιότητας όπως την κατανοούν οι οικονομολόγοι, και τη θεωρία παιγνίων – το παρακλάδι των οικονομικών το οποίο έχει χαρακτηριστεί ως το νέο, πολλά υποσχόμενο θεμέλιο μιας «πραγματικά» επιστημονικής, ενοποιημένης προσέγγισης στις κοινωνικές επιστήμες.

Κατόπιν, ο Μιχάλης Ζουμπούλακης κάνει μια ιστορική αναδρομή στο πώς τα οικονομικά απεμπόλησαν κάθε ενδιαφέρον για τις αξίες των πραγμάτων, επιμένοντας να μελετούν μόνο τις τιμές τους. Αμέσως μετά ο Νίκος Θεοχαράκης διεισθύει στο πώς αυτή η τάση σκοντάφτει σε ένα ιδιαίτερο αγαθό: την εργασία, η οποία μας προκαλεί σε μια φιλοσοφική διαμάχη για την πεμπουσία των κοινωνιών της αγοράς. Ο Svetoslav Danchev κλείνει αυτή την ενότητα προσπαθώντας να επιβάλει στους οικονομολόγους την επιστροφή στις ρίζες τους: στην ιδέα ότι το ζητούμενο είναι η ευτυχία και όχι μια αποστειρωμένη έννοια ωφέλειας από την οποία λείπει κάθε αίσθηση χαράς, λύπης ή πόνου.

Στο τελευταίο μου άρθρο αναρωτιέμαι, όπως απαιτείται από κάθε οικονομολόγο (!), το εξής: Προς τι όλες αυτές οι αγωνιώδεις συζητήσεις; Μήπως τα πράγματα είναι πιο απλά; Μήπως η φιλοσοφική υπόσταση των οικονομικών θεωριών δεν έχει σημασία; Μήπως οι θεωρίες είναι απλώς τόσο χρήσιμες όσο οι προβλέψεις τους για το μέγεθος των οικονομικών μεταβλητών (π.χ. του πληθωρισμού);

Ο Ανδρέας Παπανδρέου έρχεται με τον γνωστό του ενθουσιασμό να μας πείσει ότι τα πέτρινα χρόνια της φιλοσόφης νεοκλασικής κυριαρχίας τείνουν να τελειώσουν υπό το βάρος της εξελικτικής θεωρίας, η οποία απειλεί να σαρώσει τον homo economicus στον διάβα της και να τον αντικαταστήσει με μηχανισμούς επιλογής και μηχανισμούς δημιουργίας ποικιλών συμπεριφοράς, τέτοιων, που κάποια στιγμή, σύντομα, θα επιτρέψουν την επιστροφή της ηθικής φιλοσοφίας στους διαδρόμους των οικονομικών τμημάτων.³ Αμέσως μετά, ο Αρσιτέιδης Χατζής μάς προσφέρει ένα άριστο παράδειγμα της αυτοπειθισσης των οικονομολόγων όσον αφορά τη συνεισφορά της οικονομικής τους προσέγγισης στις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες, και συγκεκριμένα στο δίκαιο.

Τέλος, ο Ευκλείδης Τσακαλώτος επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα που έθεσα προηγούμενως: Αν οι περισσότεροι από εμάς, σε αυτό εδώ το αφιέρωμα, έχουμε δίκιο να κατηγορούμε τα οικονομικά για βασικές παραβιάσεις φιλοσοφικών αρχών, πώς και οι οικονομολόγοι δεν το έχουν καταλάβει; Είμαστε μήπως εμείς εξυπνότεροι; Μια περαιτέρω απάντηση, πιο πολιτική, πιο ιστορική και με πολύ χιούμορ, δίνει ο Γεώργιος Κριμπίδας στην «Ωρα του οικονομικού». Το αφιέρωμα κλείνει με τον Shaun Hargreaves-Heap, ο οποίος γράφει για τη ζωή στη μεταβιομηχανική κοινωνία, βασίζόμενος σε αφήγηση που συνδυάζει τον υλισμό με στοιχεία μεταμοντερνισμού.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Ίσως μια τέτοια ικανότητα να θεωρείται εξισορροπητική σε σχέση με τις υπόλοιπες, που αφορούν την αποτελεσματικότερη μορφή οργανωμένης, ωμής βίας.

² Βλ. το «Παράρτημα 2» του Γ. Βαρουφάκης (2007), *Πολιτική Οικονομία: Η οικονομική θεωρία στο φως της κριτικής*, Αθήνα: Gutenberg.

³ Σε πρόσφατο άρθρο μου, στο περιοδικό *Science and Society* (2007), έχω ισχυριστεί ότι, όσο ενδιαφέρουσες και να είναι οι εξελικτικές θεωρίες, δεν δύνανται να δώσουν λύση στα βαθιά μεθοδολογικά αδιέξοδα των οικονομικών.